

FELDMAREŞAL MOLTKE*'NİN ŞARK GEZİSİ

(W. VON DÜNHEIM)

Çeviren: SELÇUK ÜNLÜ**

1. İstanbul'daki Hayatı ve Faaliyetleri:

Moltke'nin yazarlık yanı, strateji uzmanlığı yanında tamamen unutulmuş durumdadır. Bu büyük bir haksızlıktır. Görünüşe göre dünya, büyük adamları değerlendirirken, onların yalnızca bir yanlarını ele alıyor.

Mareşal Moltke'nin, Rusların Türkiye'nin Avrupa yakasındaki askerî seferi hakkındaki kitabı, bir Alman kitabı olarak, bir 'temel

* Helmuth von Moltke (Feldmareşal, Kont) 1800 yılında Mecklenburg (Doğu Almanya) da doğdu. Soylu bir Alman ailesinden gelmektedir. Babası Danimarka tâbiyetine geçtiği için kendisi Kopenhag'daki Kraliyet Askerî Akademisinde okudu ve Danimarka ordusuna katıldı. 1822 yılında Prusya hizmetine, ve bir yıl sonra da Harp Akademisine girdi ve 1826 yılında üstün başarı ile mezun oldu. Prusya ordusunda çok başarılı hizmetlerde bulundu ve 1857 yılında Genel Kurmay Başkanı oldu. 1870 yılında Feldmareşal'lığa yükseldi ve kendisine "Graf" (kont) ünvanı verildi. 1891 yılında Berlin'de 91 yaşında öldü.

Moltke tarihî araştırmaları ve seyahati seven bir insandı. Güney Almanya, Kuzey İtalya'yı gördükten sonra 1835 yılında Güney - Doğu Avrupa'ya seyahat etti ve bu arada Türkiye'ye geldi. Gezi programına göre İstanbul'da ancak bir hafta kalacaktı, ancak İstanbul ve Anadolu'dan bir türlü ayrılmadı ve Türk hizmetine girdi. Orduda yenilikler yapmak isteyen II. Sultan Mahmut onu Prusya'dan öğretmen-müşavir olarak istedi. Böylece Moltke Türk Ordusu'nun teşkilatını düzenlemek ve birliklerini yetiştirmek üzere Türkiye'de vazifelendirilmiş oldu.

Türkiye'de bulunduğu dört yıl içinde çok seyahat etti ve izlenimlerini kaleme aldı. Eserleri sadece askerî bilgiler veren kuru ve teknik raporlar değil, aynı zamanda tarihi ve coğrafi alanlarda ve toplumsal yaşayışlar, tabiat güzellikleri hakkında bilgiler veren akıcı bir ifade ile ele alınmış yazılardır. Türkiye de bulunduğu sırada memleketindeki yakınlarına sürekli mektuplar yazmıştır. Yayınlamış olduğu bu mektuplar Türkiye'de "1835-1839 Yılları Arasında Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar" adı altında yayınlanmıştır. Diğer eserleri arasında şunları sayabiliriz: Rumeli'de 1828-1829 Türk - Rus Savaşı, 1870-71 Alman Fransız-Savaşı, Rusya'dan Mektuplar v.s.

** Doç. Dr. Selçuk Ünlü, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Dekan Yrd., Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

hata' ihtiva ettiğinden (!) belki yeteri kadar isim yapamadı. Aslında kitap hiç de can sıkıcı değil, aksine son derece ilgi çekici bir dille yazılmıştır. Gerçek bir Alman böyle bir kitabı hiçbir zaman güvenilir saymayacaktır. Biz Almanlar ancak esneyerek çene krampına maruz kaldığımızda, önümüzde gerçek bir ilmi eserin bulunduğuna inanmaya alışmışızdır.

Bu durum savaş tarihi üzerine yazılmış kitaplar için iki defa daha geçerlidir. Eğer bu eserler, ebediyen geçerli olmak istiyorlarsa, bir eczacı faturası, bir temrin kitabı veya sayı ve isim dolu bir nöbet raporu, kısaca; ölü şeyler yığını gibi görünmek zorundadırlar.

Mareşal Moltke, Türkiye mektuplarından oluşan seçkin bir kitabını kamu oyuna sunmuş oluyor. Bu eser, kısa bir süre önce, otuz beş yıllık bir aradan sonra, ikinci baskısını yaptı ve geniş okuyucu çevrelerinde, yeni bir keşifmiş gibi karşılandı. Kadirşinas bir yayınevi sahibi, kitabın 1841 tarihli tamamen eskimiş birinci baskısını, yeni, zamana uygun ve daha zevkli biçimde sunmak görevini üstlendi.¹

Bu gezi mektuplarında âlimane bilgi kalabalığı, anlaşılmaz Lâtince bitki isimleri veya alışılmış gezi mektuplarında rastlanan ifadeler yer almıyor. Fakat bu mektuplardan, mükâfat kazanmış on coğrafya eserinden öğrenilemeyecek şeyler, yani: Şark hayatına, Şark âdetlerine, Şark insanının ruhuna ve Şark tabiatına bakış kazanılıyor.

Moltke'nin bizi kendileriyle karşılaştırdığı, Rumenler, Bulgarlar, Türkler, Ermeniler ve Rumlar gözümüzün önünde canlanıyor; sanki onların konuştuklarını duyuyor ve kendileriyle ilgili hâtıraları bir fotoğraf gibi zaptediyoruz.

Bunlar ölü şeyler değiller ve Almanlar için muhakkak ki yalnız ilmi değil, fakat aynı zamanda zevk vermektен ve fayda sağlamaktan geri kalmayan, derli-toplu, kendine has bir sanat eseri!

Moltke'nin mektuplarının değerini daha o zamanlar anlamış bulunan ve bir önsözle tavsiye etmiş olan büyük coğrafyacı Karl Ritter'e göre bunlar kesin surette açık beyan niteliğinde olmayıp, aksine kalbinin derinliklerinde duyan birkaç samimi dost için, gözüppek yazarın, giderek karıştığı şaşkırtıcı durumların ve dikkate değer

¹ Sözü edilen eser: "Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei, aus den Jahren 1835-1839" von Helmut von Moltke, Hauptmann im Generalstab, später Feldmarschall, Berlin 1876, E.S. Mittler und Sohn-Verlag.

olayların bir sonucu olarak yazılmışlardır. İç ve dış dünyayı kavraması, aslına uygun ve nükteli bir biçimde yansıtması, bir yandan bunların değerini daha da artırırken, diğer yandan aynı ölçüde haklı olarak hayranlığımızı kazanıyor.

“Ruscuk’tan ayrılışımın onuncu günü sabahı, eteğinde bir gümüş şeridin uzandığı, uzak dağ silsilesi arkasında, güneşin yükseldiğini görüyoruz: — bu silsile, bütün milletlerin beşiği olan Asya idi; karla kaplı Uludağ ve derin maviliğinde, tek-tük beyaz teknelerin parladığı Marmara deniziydi. Birden denizden bir minareler, gemi direkleri ve serviler ormanının yansıdığını görüyoruz. Bu İstanbul’du.”

Moltke, kendisinin 1835 senesinin Kasım ayı sonunda vardığı, Doğu’nun başkentine girişini bize böyle naklediyor. Onun gezi amacı, muhakkak ki bu dünyayı tanımak ve uzak ülkelerde bilgilerini artırmaktır. Aslında birkaç hafta devam etmesi gereken gezi, beklenmedik biçimde aralıksız dört sene süren bir askerî misyona dönüşür.

Onu bu uzun ikâmete, Moltke’nin değerini bütün yönleriyle keşfetme şerefi kendisine ait olan, devletin seraskeri (savunma bakanı) Mehmet Hüsrev Paşa teşvik eder: “Biliyorsun, niyetim İstanbul’da yalnızca üç hafta kalmak ve sonra Atina ve Napoli üzerinden geri dönmektir. Fakat Serasker elçilik kanalıyla dönüşümü ertelememi istemiş; bu bütün gezi plânımı değiştirdi.”

Moltke, kendisi için bu çok önemli olayı, dostuna bu sade sözlerle haber veriyor; bazıları bundan onun şahsi bir çıkarı olduğunu düşünmekten kendilerini alamazlar.

Hüsrev Paşa, Sultan II. Mahmut’tan sonra devletin en güçlü adamı olup, bozulmamış, eski kurnaz Türk köylüsü tipinde bir adamdı. Onun okulunda zamanın en değerli şehzadelerinden biri yetişmiştir. Sultan, kendisini Mısır’a yolladığı zaman mahiyetinde Mehmet Ali adında bir Tüfekçibaşı vardır ki, bu daha sonra Mısır Umumî Valisi olarak onun başını hayli ağrıtmıştır.

Eğer Hüsrev Paşa o zaman bunu sezmiş olsaydı, dünyada bir Arnavut (Mehmet Ali) eksilmiş demez, derhal boynunu vurdururdu.

Hüsrev Paşa, efendisi Sultan II. Mahmut’un reform çabalarından gizliden gizliye nefret etmektedir; fakat bu çabaları ustaca teşvik ediyor görünmektedir; çünkü, ancak böylece yerini koruyabileceğinin farkındadır. Bunun yanısıra başkentin (İstanbul) polis müdürlüğü de uhdesindedir ve bu görevinde oldukça başarılıdır.

“Bu, bir sultanın muharebeler ve eyaletler kaybetmeye aldırmadığı, fakat İstanbul’da bir isyana kesinlikle tahammül edemediği Türkiye’de iki misli önemlidir.”

Moltke! seraskerin şakacı bir tonda konuştuğunu, fakat onun gülüşü karşısında devlet erkânının ‘titrediğini’ anlatıyor: “Başkente kuş uça haberi olur, her tarafta ajanları var ve yeni düzene baş kaldıranlara aman vermiyor.”

Moltke’nin Sultan II. Mahmut hakkındaki düşünceleri de buna benzer. Büyük bir harbin arifesinde kendi ordusunu mahveden (Yeniçeri Ocağının ilgası), yirmi bin Yeniçerinin boynunu vurduran ve sarıklarını bizzat mezar taşlarına çakturan bu adam, çevresine karşı son derece nazik, samimî, rahat, mizah dolu ve lûtfkârdır. Moltke’nin onun hakkında edindiği canlı izlenimler, onun bütün bu sözlerini doğrulayan iyi niyetinin ifadesidir.

“Türkler, dünyada işi oluruna bırakan realistlerdir ve onların realizmi, kendilerine göre felsefelerini oluşturur. Bu durum Şark’ın pek çok mucizevi görüntülerini ve aynı şekilde Avrupa’da bu millet hakkındaki çelişkili hükümleri açıklar niteliktedir”.

Türk paşalar, yabancılar karşısında güvenilir, samimî, rahat beyler olup, biraz alaya meyyal; fakat dıştan bakıldığında, gazete haberlerinin tasvir ettikleri gibi, kan döken canavarlara hiç benzemiyorlar. Peşin hükümlerle gelen yabancılar, mutlaka hayal kırıklığına uğrayacaklardır. Mareşal Moltke, “Türklerin ölçülülüğü, iyiniyeti ve doğruluğu belli olmaz, aniden değişirler” diyor. Fakat bu nitelikleri, zaruret başka türlüünü gerektirmedikçe geçerlidir. Eğer zaruret gerektiriyorsa, hissizlik ön plana geçer. Rahatsız etmeye veya tehlikeli olmaya başlarsa, kılı bile kıpırdamadan, efendisi sadık uşağının kellesini kopartıp, ayaklarının ucuna atıverir; iktidarı eline geçiren velinimetini devirir; sultan, devleti kurtarmış fakat o anda artık ‘kendisine uygun düşmeyen’ sadık bakanını (Hüsrev Paşa kastediliyor) sürgüne gönderir. Mithat Paşa’nın akıbeti Boğaziçi’nde yeni bir olay değildir.

Hüsrev Paşa da, Moltke’nin ikâmeti sırasında benzer muamelelere maruz kalmıştır: ‘Kendisini deviren grubun başında bizzat Sultanın Damadı, bir zamanlarki kölesi Halil (Damat Halil Paşa) ve Sultanın küçük kızıyla yaptırdığı düğünü kendisine yarım milyon altına malolan Said Paşa bulunmaktadır.

Bu adamlar, onun görevinden alınmasına ve Boğaz'ın kıyısındaki Emirgân çiftliğine sürülmesinde başlıca rolü oynamışlardır. Moltke, Hüsrev Paşa'yı oradaki yalnızlığı sırasında da bizzat ziyaret etmiştir: "Kısmen kimse yaklaşmadığından, kısmen de husumet uyandırmak istemediklerinden, etrafından kimseler görünmüyor, çünkü buradan çıkarken görülen, Sultanın hışmına uğrar, sultanın hışmına uğrayanın da dostu olmaz. Yeni iktidar sahiplerinin benim bu ziyaretimi hoş karşılayıp-karşılamadıkları, bence farketmez" diye ilâve ediyor. Moltke, "devrilmesinden sonra da birkaç kez Hüsrev Paşayı ziyaret ettim, keyfi çok yerinde. Reformların teşvikçisi Hüsrev Paşa kendi hayatını yaşıyor; bu pozisyonunda sanki hiç suçu yokmuş gibi, tamamen eski Türklük'e (Alttürkentum) avdet etmiş. Tipik Türk kıyafeti giyiyor, köşkü de, Sultanın göz alıcı salonlarından daha pahalı döşenmiş. Çok geniş ve havadar odasının bir cephesi, koyu mavi dalgalarının pencerelelerinin altında rıhtıma çarparak hışırdadıkları, Boğaz'a bakıyor. Karşı taraf tamamen açık ve gül çiçekleri, portakal ağaçları ve iri gövdeli defnelerle dolu bir bahçeye ayrılmış, çiçeklenmekte olan çalılık, mermer havuzun berrak sularında yansıyor ve havuzunda turuncu altın balıkların oynadıkları fiskiye lâtif sesler çıkarıyor. Geniş ipek bir perde, odanın zengin arabesklerle süslü tavanının devamını oluşturuyor ve yerde serili çok kıymetli bir Şark halısı giderek parterin suni motiflerine, koridorların desenlerine karışıyor. Bu koridorların tabanı deniz midyeleriyle veya renkli çakıl taşlarıyla mozayikvâri döşenmiştir. Salon nerede bitiyor, bahçe nerede başlıyor, fiskiye odada mı fişkırıyor, yoksa açık havada bir divanda mı oturuyorsunuz, bunu kestirmek çok zor!

Boğaz'dan esen dinlendirici bir serinlik, açık pencerelerin parmaklıklarını yalayarak içeri doluyor ve parlak güneşin doldurduğu bahçenin şifa bahşeden kokusuyla karışıyor ve yakındaki haremde esir kızların çaldıkları bir flütün ve romaikanm (bir nevi nefesli müzik âleti) nağmeleri yankılanıyordu. Hüsrev Paşa, bütün Türkler gibi rahat ve kibar bir hayat sürüyor, bir cami, bir okul yaptırıyor ve — haklı olarak bir yandan da ümitle — efendisi Sultanın lûtfunun avdetini bekliyor."

Moltke, Türkiye ikâmeti sırasında Hüsrev Paşayı bir defa daha iktidarının zirvesinde görmüştür.

Hüsrev Paşa, Prusyalı Kurmay Yüzbaşıya (Moltke'ye) mükemmel bir pozisyon sağlamış ve diplomatik tavassutla daha başka avantajlar vaadetmiştir.

Gerçi Hüsrev Paşa'nın yanında Moltke'nin belirli bir resmî fonksiyonu yoktur; fakat sözü bütün önemli askerî ve politik meselelerde güvenilir bir 'müsteşarın' tavsiyesi olarak kaale alınır.

Serasker, ekseriya kendisini gösterişli bir mahiyetle elçilik konutundan aldırıyor ve onu gözden kaybetmemek için aynı şekilde geri gönderiyor. Moltke'nin ilk görevi, İstanbul, Boğaziçi ve Çanakkale Boğazının resimlerini yapmak olmuştur. Gözleri, Boğaz'ın cenneti andıran güzelliklerinde dinlenirken, sarayın تنها bahçelerinde ilk Avrupalı olarak plân masasını kurmuş, sahildeki tepelere tırmanmış, antik dünya yıkıntıları üzerinde ölçüm ve çizimlerde bulunmuştur. Sonra İstanbul'un kalabalık caddelerine döner. Başka hiçbir başkentte burada olduğu gibi rahat çalışamaz. Çalışırken kendisini gören Türklerin "haritaymış, biz bundan bir şey anlamayız" dercesine geçip gittiklerini ve bu hareketleriyle onu, sokak sokak dolaşan bir muhalebiciye benzettiklerini okuyoruz. Bu yüzden özellikle çocuklar, onun dostluğunu kazanmak isterler. Sadece hanımlar, kâğıt üzerindeki ne olduğunu merak ediyorlar ve oraları karış karış bildiği halde, 'padişahın buna neden ihtiyaç duyduğunu' merak ediyorlardı. Onları sevindirmek için Moltke bazan resimlerini yapıyor, yasak olduğu için bu onları bilhassa sevindiriyordu.

İki siyah gözün, ufacak bir burnun ve kavisli kaşların dışarı taşıdığı büyük beyaz tülden oluşan bu portreyi yapmaktan daha kolay ne vardı! Bunun bir litoğrafisini herbirine bir portre olarak takdim edebilirdi. . . .

Moltke'nin emrinde bir askerî ekip vardır ve Rumlarla Yahudiler — pasaklılar grubu — fazla sokulunca, çavuşun 'yasaktır' demesi onları çil yavrusu gibi dağıtmaya yetiyor.

Sultan II. Mahmut bu yabancı adamın çalışmalarına canlı bir ilgi gösteriyor ve Moltke'yi sık sık huzura kabul etmek lütfunda bulunuyordu. Moltke, önce sarayın iç ve dış kapısı arasındaki, adı kötüye çıkmış mahale götürülür. Burası, sultanın gazabına uğrayarak 'düşen' büyüklerin tam bir sessizlik içinde boyunlarının vurulduğu yerdir.

"Burası ayrıca padişahın huzuruna kabul edilme şerefine nail olacak yabancıların sabrını sınaama yeri olarak da kullanılır."

1820 yıllarına kadar burada, yabancıyı Sultanın huzuruna çıkarmadan önce, hukukî meseleler sonuçlandırılır, kararlar alınır

ve yeniçeriler doyurulur ve ulûfeleri şakırdayan büyük torbalardan dağıtılırdı.

Sonra sefirler ağırlanır ve kendilerine 'huzura kabul hediyesi' olarak birer 'Şeref Kaftanı' verilirdi. Böylece kendilerine Sultanın gücü ve zenginliği imajı yerleştirildikten sonra saadet kapısından (Leb Saadet)* geçirilerek sultanın huzuruna götürülürlerdi. Kapıda iki muhafız onları kollarından tutar ve kendilerini usûle uygun olarak eğilmeye (reverans) zorlardı. Kabul töreninde ziyaretçilerin hitâbına vezir, birkaç kayıtsız sözle cevap verir ve böylece mesele biterdi. Yeniçeri ocağının ilgasından bu yana, bu usûlde de pekçok şey değişmiş.

Sultan II. Mahmud, Moltke'ye hitâben bizzat Prusya sarayının kendisini göndermesinden dolayı şükranlarını belirten bir konuşma yaptı, Prusya ordusu hakkında da övücü sözler söyledi. Bu törende yegâne değişik taraf, Sultanın sözlerini bitirmesinden hemen sonra, orada bulunanların birbirlerine hayranlık ve Sultanın sözlerine katıldıklarını gösteren bir ifadeyle bakmalarıdır. Ayrıca Moltke'nin o zamanlar bazı düşünceleri vardı: "Söyleyecek bir şeyim olmadığından eğilmekle yetindim" diyor. "Her zaman olduğu gibi ..."

Sonra Sultan Mahmut onun çalışmalarından söz eder, Moltke'nin ilerde kendisine "inşallah başka hayırlı hizmetlerde bulunacağını umduğunu" belirtir.

Protokol kâtibi Vassaf Efendi bunun üzerine bir adım öne çıkar ve Moltke'ye Türklerde de vazgeçilmez âdet olan nişanı uzatır. Protokol gereği Moltke bunu muhafazayı açmaksızın göğsüne ve alnına götürür fakat Sultan "onu kendisine gösterin ve beğenip beğenmediğini sorun" diye buyurur ve nişan merasim edâsıyla Moltke'nin boynuna takılır. Kendisine yardımcı olan tercümana da protokol gereği bir armağan verilir.

Moltke daha sonra İstanbul ve Çanakkale boğazlarındaki tabyaları teftiş eder ve bunların tahkim edilmesi teklifinde bulunur. Bilhassa çevrenin boşaltılması fikrinde ısrar etmiş görünüyor. Bunun hemen arkasından çıkan büyük bir yangın savunma için son derece elverişli olan Sultanhisarı'nın etrafındaki boşluğu meydana getirir. Bunun üzerine Moltke şaka yollu "yangının çıkış sebebinin kendisine

* Der-Saadet olmalı. (Çeviren).

atfedildiğinden ve bu işte parmağı olduğundan şüphe edilmediğinden” bahsediyor. “Oh, ne âlâ! Bizim mareşal yangın kundakçısı.”

“Türkiye’de kadere boyun eğilir. Bu Türklerin dininde vardır, fakat kanunlar bizdeki gibi hızlı çalışmazlar. Müslüman teb’anın zihniyetine göre, güçlü bir paşa tabyaları için boş araziye ihtiyaç varsa, niye bir şehri ateşe versindi?”

Çocuksu bir saflık ve sadeliğe sahip Osmanlı dünya görüşüne göre, okumuş becerikli adamlar, herşeyi sıradan insanlardan daha iyi bilirler ve yaparlardı. “Herşeyden önce, insanın beynini uyuşturan bir dizi imtihanlardan ibaret karmaşık eğitim metodu bize mahsus olsa gerek. Buna bir de kılı kırk yarararak yarattığımız sun’î sıkıntıları da eklemeli.”

Güzel haritalar yapan, tabyalar için pratik çâreler teklif eden Prusyalı yüzbaşının bahriye okulunu da teftiş etmesi gerekmektedir. Sultan’a, yeni bir saraya bir kule inşa edip etmemesi, Sultan Mahmud’un Varna’ya girişinin resmini yapıp yapmaması, su tesisatını büyütüp büyütmemesi ve yeni yollar yapıp yapmaması gerektiğini bildirmelidir.

“Bak hele, tarihin kendisi hakkında birşey bilmediği yağlıboya tabloları kadar bütün görevleri pratik bir bakış ve sıhhatli bir zihin sayesinde halletmiş görünüyor — bu işinde muhtemelen Türk gizli yapı danışmanlarının ve sarayın çeşme ustalarının üzerinde bir başarı göstermiştir.”

Kaptan Ahmet Paşa, o zamanlar Galata’dan İstanbul’a, Haliç üzerinden uzanan ilk köprüyü yapar. O günlerde Sultanın Beşiktaş’daki sarayından ancak köprüye kadar arabayla gidilebilmekte fakat yol orada bitmektedir. Moltke, “Hüsrev Paşa bana köprüden Serasker’e oradan da Divanyolu’na çıkması gereken bir caddenin maksada en uygun istikametini tespit etmemi emretti”. diyor. Görev kolaydır, çünkü geçtiği yerlerdeki bahçe duvarları, evler ve kahvehâneler yıktırılmaktadır ve Sultan II. Mahmud 3 Eylül 1836 da bir arabayla Galata’dan Beyazıt Camii’ne giden ilk insan oluyor.

Diğer meselelerde de durum aynıdır. Moltke yeni yerleştirilmiş topçu mevzilerini denemek için Halil Paşa refakatinde Çanakkale tabyalarından birini teftiş eder. Sahilin karşısında bir İyon balıkçı teknesi vardır ve 100 kiloluk barutun fırlattığı muazzam taş güllerden birisi buna isabet eder, öyle ki, tekne binlerce parçaya ayrılır.

Topçular, Paşa'nın, gâvurun kayığını hedef seçmiş olmasını tabii ve haklı bulurlar. Güllelerine hedef olmaksızın en küçük vasitanın bile boğazdan geçemeyeceğini alkışla ilân ederler.

Ancak meselenin bir başka yanı da vardır. Kayık sahibi İyonyalı İngiliz uyrukludur. Bu durumun özel olarak hesaba katılması gerektiğini savunmaktadır. Halil Paşa kayığın bedelini karşı tarafa gönderir, fakat teknenin sahibi atış esnâsında sahilde uyumakta olduğunu ve teknesinde, içinde 50.000 kuruş bulunan bir kesesi bulunduğunu, bunun da atış sırasında tekneyle birlikte havaya uçtuğunu iddia etmektedir. Tam bir İyonyalı! Halil Paşa'dan gerçekten yüksek bir tazminat alır.

Yüzbaşı Helmut von Moltke her tarafta hüsnü kabul görür. Sultan kendisini törenlere dâvet eder, ileri gelen saray erkânı onun kalbini kazanmaya çalışır ve Türk misâfirperverliği kendisine bütün kapıları açar. Kendilerine Serasker'in yazılarını ve vekâletini götürdüğü paşaların herbiri, bazıları da hususî mahiyette, ona herhangi bir hizmette bulunabilmek için âdetâ yarış ederler. Kendisini daha sonra Harput'ta tanıdığı bir topçu albayına, paşa olduğu haberini verdiği zaman, bu yeni paşa sevinçle Moltke'ye müjde olarak bir çift çizme hediye edeceğini vaad eder. Meğerse bu temiz kalpli adam vaktiyle kunduracı imiş ve devletin şerefli bir subayı olarak boş vakitlerinde mesleğini amatörce sürdürüyormuş.

O zamanlar henüz otuzbeş yaşlarında olan Moltke için askerinin aklından bile geçmeyen, ancak sanatkârla bahşedilen bu serbestliğin oldukça tadını çıkarmış olmalı. — Bir de buna ilâveten Şubat'ta baharın müjdelediği, palmyelerin ve incir ağaçlarının gölge bahsettikleri, yabanî güllerin kokularıyla havayı doldurdukları ve badem ağaçlarının beyaz çiçeklerinin toprağı kar taneleri gibi kapladıkları bu mükemmel iklim! Bu cennetin ortasındaki boğaz ise büyük bir su yolunu andırıyor, çünkü insan yürüyerek gezmekten yorulduğu sahilde her ân için hazır bekleyen kayıklardan birine biniyor ve kendini dalgaların salıncağına terk ediyor. Jason devrinden bu yana (Arganot Efsânesi devri) her asrın izlerini bıraktığı, mitoloji ile tarihin karıştığı, iki dünyayı ayıran sınır çizgisi üzerinde bulunmak ne ilgi çekici şey!

Moltke, "bakışlarını nereye çevirirsen çevir, klâsik dünya kalıntularına rastlıyoruz. Bu yamaçlarda *Medea* (Arganot Efsânesi büyücü kadın kahramanı) sihirli otlar toplamış, diğer ucunda bir Türk su

kanalının parıldadığı şu geniş vâdide ilk haçlı seferinin şövalyeleri konaklamıştır. Dokuz büyük gövdeden oluşan bir çınar grubu bugün hâlâ *Gotfried von Bouillon* adını taşımaktadır.

Asya menşeli birkaç ağaç grubunun korunduğu sağ tarafta (Asya yakası) *Amykus* ormanları hâkimdi, kaya duvarların yer aldığı sol tarafta (Avrupa yakası) cadıların işkence ettiği Phineus yaşıyordu. Şimdi orada *Mauromolo* denilen tek bir balıkçı kulübesi bulunuyor. Karadağların eteğinde bataryanın beyaz duvarları mavi dalgalara karışıyor. Türk Yeros kalesinin adını kendisinden aldığı meşhur *Jupiter Urius*'un kurban taşları oradaydı. Boğazın her iki yakasındaki tepelerde iki Ceneviz şatosunun yıkıntıları hâlâ yükseliyor. Bunlar uzun duvarlarla boğazın sahillerine ve oradaki bataryalara bağlanmış durumda, çünkü güçlü tüccar millet Venedikliler'in kaleleri de İstanbul'un fethi ile birlikte Türklerin eline geçmişti. Avrupa yakasındaki saray neredeyse unutulmuş, fakat Asya tarafındaki yüksek kuleleri, duvarları, aralarında incir ve defne gibi kıymetli bitkilerin kök saldırdığı mazgallarıyla hâlâ sapasağlam. Muazzam sarmaşıklar duvarlara tırmanarak yükseliyor ve sanki binlerce kollarıyla eski duvarları yıkılmaktan koruyorlardı.

Karibşe sarayının hemen kuzey tarafında siyah kayalık uç tarafta yukarı doğru genişlerken, geriye doğru daralan bir huni biçiminde bir boruya benzeyen bir uçurum teşkil ediyor.

Deniz yükselince dalgalar yuvarlanarak boşluğa doluyor ve gittikçe daralan bu mahalde muazzam bir gürültü ile ileri sıcıyor ve şiddetli bir sadme ile neredeyse yirmi ayak yüksekliğinde bir buhar sütunu hâlinde bu açıklıktan yukarı fıskırıyorlar. *Argonot*'lar (*Jason* gemisindekiler) böyle bir yer hakkında neler anlatmazlardı?

Onların "*Hyanean*" dedikleri su yüzündeki bu kayalar boğazın girişinde bulunuyorlar ve bunun üzerinde *Pompeius*'u vaftizlendiği söylenen bir mermer sütun yer alıyor. Bunun karşısında bazalt kayalardan oluşan muhteşem bir duvar denize dik iniyor ve dalgaların içinde çalkalandıkları sığ bir oyuk meydana getiriyor. *Euxin*, bu 'kapıların' öbür tarafında koyu mavi bir duvar gibi yükseliyor. İnsanın bakışları bu manzara kitabının ayrıntılarını süzmek, pamuk bezinden göz alıcı beyaz yelkenli büyük gemileri izlemek veya akıntı ve rüzgâra tâbi olmadan kürekerlerin çarpmasıyla yankılanan kaya duvarlarının arasında gururlu bir eda ile ilerleyen tenazzüh kayıklarını, hayranlıkla seyretmek için geri yöneliyor.

“Bütün bunları, yapraklarından güneşin bile sızmadığı ağacın gölgesine yerleştirdiğim hasır iskemlemeden rahatça görebilirsin”.

“Hür bir kültür milleti, bağımsız güçlü bir devlet burada hüküm sürse, bu cennetten neler olmaz, neler!”

2. Sultan II. Mahmut'un Gezisi:

Yüzbaşı von Moltke, İstanbul'daki ikâmeti esnasında Türk dostlarının ev hayatı, yaşayış biçimlerini de yakından tanımak fırsatını bulur. Serasker'in arzusu üzerine bir süre, onun ilk tercümanı 'Küçük Martin' adıyla bilinen Ermeni Mardiraki'nin evinde oturur. Bunun tercüme işlerinde Moltke'ye yardımcı olması gerekmektedir, fakat bu Ermeni her defasında nargile içerek tavla oynamak ister ve tercüme işleri olduğu zamanlar acil bir işi çıktığını bahane eder.

“Ermeniler Şark'm “Hristiyan Türkleridir”, çünkü dinlerini muhafaza ettikleri halde, tıpkı müslümanlar gibi bir hayat tarzları var. Bir Ermeni kadını caddede bir çok Türk devlet ricalinin hanımları gibi tamamen kapalıdır. Kızları da aynı şekilde, atalarından âdet olduğu üzere, Türklerde olduğu gibi, evin bütün işlerini görmek durumundadırlar.”

“Önce hiç de baş döndürücü bir yanı olmayan yaşlı hanım Mardiraki görüldü, ancak benim mümtaz bir misafir olduğum anlaşılınca, birbirinden güzel Ermeni kızları ortaya çıkmaya başladılar. Ne yazık ki, hiçbiri tek kelime Fransızca konuşmuyor. Gerçi bir paşayla tercüman aracılığıyla sohbet edilebilir, fakat genç ve güzel hanımlarla bu hiç de hoş olmasa gerek. ...”

Öyle de olsa, evdeki ilişkiler giderek canlanır. Gezi mektuplarından Moltke'nin çok kısa bir zamanda mükemmel Türkçe öğrenmiş olduğunu okuyoruz. Moltke'nin Şark'ın güzel kadınları hakkındaki gözlemleri, muhakkak ki bu Ermeni Mardiraki'nin evindeki ilişkilerden kaynaklanmaktadır. ...

Moltke gibi, bugün kendisini askerî uzman olarak bildiğimiz birinin ağzından bu gözlemler, gerçekten güldürücü bir yankı yapıyor. “Eğer gerçekçi söylemek istiyorsak, bizde genç bir kız nişanlıktan evliliğe geçerken bir basamak aşağı iner, çünkü kendisinin ilâhe mertebesine yüceltilmesi bir ömür boyu devam etmez. Şark'ta ise kadın, evlilikle yüceltilir, her ne kadar kocanın vasiyetinde

de olsa, evde, evin geçindirilmesinde, kızlara, oğlanlara, uşak ve halayıklara hâkim olan odur.”²

Bu evlilik tam şehvâni bir nitelik gösteriyor: “Türk erkeği, sevgisini dile getiren güzel sözler söylemeyi, okşamayı, sevmeyi, mutluluk gibi kavramları bilmez, doğru meseleye geçer. . . .” Evlilik bir ticaret metâi gibi akrabalar arasında kararlaştırılır.

Genç kadın düğün günü, baba hariç, kendi ailesini son defa, müstakbel eşini de ilk defa görür. Fakat buna rağmen Türklerde kadınlara karşı derin bir saygı ve insanlık hâkimdir. “Haram,” kelime olarak, ‘kudsiyet’ demektir. Mukaddes kitap Kur’an, şöyle buyuruyor: Siz erkekler, kadınların erkeğin kaburgasından, yani eğri kemikten yaratılmış olduğunu unutmayınız! Eğer bunu biraz daha eğerseniz, kırılır. Ey, iman edenler, hanımlarınıza karşı sabırlı olunuz.³

Fakat aynı Moltke, Aşk maceralarının diyarı olan Binbir Gece’yi de Türkiye’de aramamak gerektiğini ilâve ediyor: “Çünkü Türklerde bu bakımdan tam bir ‘kuraklık’ hâkim. Kadınlar yaratılış ve düşünce açısından aşk entrikalarına hiç de alışkın ve yatkın değildirler, erkeklerin de imkânı yok. . . .”

Genelde görülebilir bir imaj ortaya seren metni eğlenceli hale koyan gezi mektuplarının her tarafına, Türklerin günlük hayatıyla ilgili küçük notlar serpiştirilmiş: “Dürüst Türklerin en önemli meselelerinden biri ‘keyfetmek’, yani rahat bir yerde kahve ve tütün içmek! Böylesine hoş bir yeri, gezimiz sırasında dinlendiğimiz bir köyde gördüm. Dev gibi kollarını yüz ayak ileri uzatmış ve koyu gölgesinden en yakın evlerin gömülürcesine kayboldukları ulu bir çınarı gözünün önüne getirir. Ağacın gölgesinin uzandığı sahayı, altında yirmiyedinci borudan suyun bilek kalınlığında harıl harıl aktığı ve çağıldayan bir dere oluşturduğu taştan bir küçük teras çevreliyor. Burada bağdaş kurmuş Türkler, birbirleriyle konuşmadan sessizce oturuyorlar.” Daha rahat nasıl yaşanır ve bu manzara daha güzel nasıl tasvir edilebilir!

Yüzbaşı von Moltke’nin Türkiye ikâmetinin bu devresinden bize intikal eden önemli bir hâtırası, emri üzerine birlikte çıktıkları,

² Keşke bütün Batı Dünyası bunu bilebilse. (Çevirenin açıklaması). (Moltke gibi münevver bir Avrupalı’nın, bunları itiraf ettiğini duymak gerçekten sevindirici).

³ Hristiyan Avrupa’nın peşin hükmüne ne kadar ters bir gerçek. (Çevirenin açıklaması).

Sultan II. Mahmut'un Rumeli gezisidir. Sultanların, ordularının başında Avrupa'ya korku saldıkları günlerden beri hiç bir sultan, hâkimi bulunduğu ülkeyi kendi gözleriyle görmek üzere sarayının sakin hayatını terketmemiştir. Bu, bir kaplumbağayı kabuğunun dışında yürütmek kadar imkânsız görünüyor. Büyük reformcu Sultan II. Mahmut, bu istikamette de çığır açmaya ve Rumeli eyaletlerini gezmeye karar verir.

Gezisinin ana hedefi, kısa bir süre önce korkunç kanlı olayların vukubulduğu ve kanlı savaş rüzgârlarının henüz dinmediği Bulgaristan'dır.

Moltke, 23 Nisan 1837 de, 'Muzaffer' anlamına gelen 'Nusretiye' fırkateyninin güvertesine çıkar ve ertesi sabah saat 10,15 de hareket için eşref saati çalmıştır, çünkü berrak gökyüzü, Boğaz'ın cenneti andıran güzellikleri üzerinde kubbelenmektedir. Öğle saatlerinde, Sultan'ın yeşil kayığı bir ok gibi suları yarararak yaklaşır ve Sultan II. Mahmut kalabalık maiyetiyle, kırmızı akıncı üniforması, beyaz pantolon ve siyah kadife çizmeler giymiş olduğu halde güverteye çıkar. Bütün üniforması altın yaldızlı işlemelerle süslenmiştir. Orada bulunanlar eğilirler, ellerini yerlere, göğüslerine ve alınlarına götürerek Sultanı selâmlarlar; buna 'temenna' denilir. Aralarında, Sultanın da ifade ettiği gibi, başındaki fesinin kendisine çok yakıştığı Türk kıyafeti içinde bizim Mareşal Moltke vardır.

Sultan Mahmud kendisini hemen farkeder ve Kaptan Paşa'yı göndererek, "havanın çok güzel olduğu" kanaatını izhar buyurur. Ekselansları birkaç güzel söz sarfederler ve sohbet bir balo havasıyla açılmış olur. Hemen demir alınır ve dik kaya duvarları, geminin hareketini selâmlayan top sesleriyle yankılanırlar.

Büyükçe bir savaş gemisinin güvertesinde geçen hayatın ilgi çekiciliğine, bir de Şarkî hususiyetler eklenir. Gözlenecek pek orijinal şeyler vardır. İmamın gemi direğinden aşağıya bağırarak, mü'minleri muntazaman davet ettiği dinî seromoniler (namaz vakitleri) Moltke üzerinde derin mucizevî bir etki bırakırlar.

Moltke, "bir Türk'ü ibadet ederken seyretmek, benim için her zaman ilgi çekici bir hadise olmuştur; namaz kılanın konsantrasyonu o kadar büyüktür ki, onun reaksiyon göstermesini sağlamak için, arkasından ancak top atmak gerekir. Mü'min, ellerini, ayaklarını yıkadıktan, Mekke'ye (kıbleye anlamında) yöneldikten sonra — ki bunun için bazıları hançerlerinin düğmesinde pusula taşırlar —

bir an ellerini kulaklarına götürür (Moltke, 'elleriyle kulaklarını tıkır' diyor), Kur'an'dan sureleri hareketli dudaklarla, fakat sessizce okumaya başlar, arkasından eğilir (rükûya varır), her iki dizi üstüne çöker (burada secde kastediliyor) ve müteaddit defalar alınını yere koyar. Arkasından doğrulur (ayağa kalkar), ellerini sanki büyük bir kitap taşıyormuş gibi karnının ön tarafından bağlar, yeniden secdeye varır (Moltke bu defa rükûdan söz etmiyor), doğrulur ve nihayet sanki eski haline döndürmek ve dinî konsentrasyonun her görünüşünü silmek istercesine elleriyle yüzünü sıvazlar, namaz kılanın her iki tarafında dikilmekte olan meleklerle doğru hafifçe eğilir (selâm verir) ve namazını tamamlar.

Büyük âmiralin deniz tecrübesi, paşa olmadan önce İstanbul limanında çalıştığı bir kayıktaki kürekçiliği ölçüsünde olmasına rağmen, deniz yolculuğu iyi gider. Büyük bir törenle, Varna'da karaya çıkılır ve Sultan Mahmut ertesi günü kaleyi teftiş etmek üzere etrafı atla dolaşır. Bir gün öncesinin akşamı ve o günün sabahı Moltke, meseleyi kavramak için bir hayli bilgi toplamıştır. Bu arada, aralarında Sultan Mahmut'un İstanbul'a dönüşünü konu alan bir tablonun da bulunduğu birkaç küçük 'sipariş' (görev) verilir. Fakat o 'savaş meydanında' özel sanatkar gibi kendini bundan sıyrır. Moltke, arka fon olarak gerekli olduğu için çevrenin bir kurşun kalem resmini çizer ve kalanı tamamlaması için bunu İstanbul'daki bir ressama gönderir.

Sonra atıyla Bulgaristan içlerine doğru yol alır, aceleyle kale ve şehirlerin taslaklarını çizer ve bunları arkadan gelmekte olan Sultan Mahmut'a takdim ederek, Sultan'ın teftiş etmek istediği bu yerler hakkında önceden bilgi sahibi olmasını sağlar. Şumlu (Şumnu) üzerinden Silistre'ye geçerler ve sonra Tırnova üzerinden güney yönünde Balkan yarımadasına doğru uzanırlar.

Bu zavallı Bulgarların hiç görmedikleri ve Şarklı bir Sultan için tasavvur edilemeyecek kadar protokoldan uzak ve çok rahat bir gezidir. Yalnız uzaklık biraz bıktırmaktadır.

Varna'da 600 binek ve 200 araba atı temin edilir, ancak Sultan II. Mahmut tamamen küçük bir 'komiteyle' yoluna devam etmektedir. Buna rağmen Sultanın günlük hayatında kullandığı nargile, altın leğen ve ibrik, şemsiye, sahra sandalyesi ve yazı takımı gibi eşyanın herbiri için bir adamı vardır. Bu saray erkânının da ayrıca, atları ve arabaları bulunmaktadır.

Sultan II. Mahmut, bizde orduya kumanda eden bir general gibi ülkeyi teftiş etmektedir. Her tarafta askerî tesisleri inceliyor ve askerî birliklerin talimlerini denetliyor. Moltke, bu konuda “başka ülkeler, başka âdetler” diyor. “Şumlu’daki (Şumnu) bir askerî manevra, Postdam (Prusya) dakinden farklı görünüyor. Askerî tatbikatı takriben bin adımlık bir uzaklıktan takibedyorduk. Ekselansları çadırında nargile çekerken, bizler de dışarıda yere bağdaş kurmuştuk.

Sultan II. Mahmut daha sonra bizleri huzuruna kabul etmek lütfunda bulundu ve saray mensuplarına “Horvani”* denilen “Şeref Kaftanı” Armağan edildi. Bu, Sultanın yeni fikirlerini uygulamak için bir yatırım olarak değerlendiriliyordu. Sonra özel kalem Vasaf Efendi, huzurda bulunanlara hitaben bir konuşma yaptı ve ‘Efendisinin’ “Sadece işlerin adaletle yapılıp-yapılmadığını görmeye, nizam ve refahı sağlamlaştırmak ve devlet topraklarının her köşesinde kanunu hâkim kılmak için geldiğini” temin etti.

Bu gezide azınlıklara bile, “tahrip olunan kiliselerinin tamir edileceği vaad edildi: Siz Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, hepiniz Allah’ın kulu ve müslümanlar gibi benim tebamsımsız, dininiz farklı fakat hepinizi kanun ve benim iradem himaye etmektedir. Yükümlü olduğunuz vergilerinizi ödeyiniz. Bu vergiler sizin refahınız ve emniyetiniz için sarfedilecektir.”

Sultan, dilek ve şikâyetleri de dinler. Hilâl’in gölgesinde yepyeni bir devir açılmıştır.

Sultan Mahmut, gayesinin sadece güzel sözler söylemek olmadığını iki şekilde ispat eder: Sıradan adamın iktidar sahibi için hizmeti tabii kabul ettiği bir ülkede, gezinin masraflarını peşin öder. Gittiği her yerde bol sadaka ihsan eder, fakat ‘arlı’ vatandaş için düşünülmüş olan bu paraların bir kısmı, ‘arsız’ların cebinde kalmış olabilir. Sultan, altın bir akçe lütfetmeksizin hiç bir sakat veya dilencinin önünden geçmez. Mahiyetinden bir subay, Sultanın geçtiği yerlerde her taraftan kendisine uzatılan dilekçeleri toplar.

Bir defasında Sultan, bizzat kendisinin ustaca sürdürdüğü dört atlı faytonuyla gezmeye çıkar. O sırada bir kadın değneğinin ucuna taktığı bir kâğıdı Sultana uzatır. Fakat bunu Sultandan başka kimse farketmemiştir. Sultan derhal atları durdurur ve bir subayını göndererek dilekçeyi aldırır. Ancak ondan sonra yoluna devam eder.

* Harmanı olmalı. (Çeviren).

Moltke, zamanında Sultan II. Mahmut'un lûtfuna mazhar olur. Moltke, Kızanlıktan yazdığı 21 Mayıs 1837 tarihli mektubunda, "Sultan, burada büyük bir lûtuf olarak kabul edilen, bana samimî sözler söyleme fırsatını her zaman buluyor" diyor.

"Protokola tam tamına riayete rağmen, bizde olduğu gibi sert ve ürkütücü bir ciddiyet kesinlikle hissedilmiyor. Arka koltuğunda iki çocuğun herbirinin kucaklarında bir *Bologna* cinsi köpek (küçük bir süs köpeği cinsi) tuttuğu faytonunda Sultan, nargile içerken çok daha rahattır. Büyük gül demetleriyle biz de atlarımızla Sultanın yanısıra ilerliyoruz. Sultanın tebâsına konuşmaları da aynı rahat tonda . . ." diyor.

Sultan, nargile içerek yukarıda pencerede, aşağıda ise avluda oturur, onun yerine Vasaf Efendi (özel kalem müdürü) kalabalığa hitabeder: "Sultanımız, talimatlarına harfiyyen riayet edilmesini istemektedir; emirlerinin uygulanıp uygulanmadığını yerinde görmek üzere, ileride sizlere sık sık gelecektir."

Sultan, "evet, ama bu her sene mümkün değil" diye Vasaf Efendi'ye müdahalede bulunur.

"Hay hay efendim, yerden göğe kadar haklısınız! Zat-ı Devletleriniz ne zaman irade buyururlarsa!"

Sonra Vasaf Efendi'nin, Sultanın liberal programını okuyup bitirmek üzere olduğu anda, Sultan "Bana bak, savunmadan söz etmeyi unuttun. Ordunun asli görevi kendi ocağını savunmaktır. Diğer ülkelerde bu böyledir" diye bağırır, bir yandan da Moltke'ye bakar.⁴

Sağ tarafta müslümanlar, sol tarafta hristiyan azınlıklar olmak üzere, her tarafta, yolun iki yanında ülkenin ileri gelenleri resmi geçit halindedirler. Her yerde güzel beyaz sarıklarıyla mollalar önde yürümektedirler. Yunanlıların başlarında defne dallarından yapılmış çelenkler, Ermenilerin ise balmumu vardır. Bulgarlar bile, Çorbacı Başının Çarigrad'dan gelip gelmediğini görmek için tâ uzak dağ köylerinden koşup gelmişlerdir. Sıralamada "köpeğin biraz ilerisinde, atın ise biraz gerisinde yer alan Yahudiler, her zaman en son görünürler. Göğüs üzerine kenetlenmiş kollarıyla müslümanlar dimdik ayakta duruyorlar. Hristiyan azınlıklar, rahipleriyle birlikte

⁴ Sultan bu bakışla Moltke'ye âdeta, "Yeniçeri Ocağının yozlaşmış olduğunu ve kaldırılmasının gerektiğini" hatırlatmış olmaktadır. (Çevirenin açıklaması).

yere kapanarak, alınları yerde olduğu halde, Sultan geçene kadar, padişahın çehresini görmemek için öylece dururlar.”

Moltke, Balkanların güzelliğine, ormanlarının gürlüğüne, suları çağıldayan gül bahçelerine hayrandır. Kızanlık'a “Avrupa'nın Keşmir'i, Türk Gülistan'ı” der.⁵

Nereye bakılırsa bakılınsın yaprak, gonca, hoşkoku ve fişkırان kaynaklar göze çarpar.

Moltke'nin, Sultan Selim Camii'nin kuleden ziyade bir taş sütun halindeki, aşağıda 11, yukarıda yalnızca 8 ayak genişliğinde, 200 ayaktan daha yüksek meşhur minarelerinden birine çıktığı Edirne üzerinden ona, zamanla kendi şehri gibi gelmeye başlayan İstanbul'a dönülür.

Boğaz'ın sayfiye şehri durumundaki Büyükdere'nin rahat, sakin hayatı bir süre dinlenmek isteyen Moltke'yi çekmektedir.

Sultan Mahmut'un Rumeli gezisi maksadına ulaşmıştır. Geçtiği yerlerdeki halkın kendisi hakkındaki intibaları son derece müsbettir. Moltke, “protokol gereği ‘hoşgeldin’ sözleri dışında, Sultan geçerken, ‘âmin’ diye hançerlerini yırtarcasına bağırان tombul yanaklı çocukları hâlâ duyuyor gibiyim” diyor.

“Sultanın gerisinde belirli bir mesafede atımla ilerlerken duymuş olduğum “maşallah” (Allah seni korusun) sözleri halkın ağzından tabi olarak çıkan bağlılığın ve zihniyetin birer ifadesidir” diyor.

3. M o l t k e A n a d o l u ' d a :

Doğulu'nun keyfi, ihtirassız bir ruh hali ve her türlü zihni gaileleri bir yana bırakmasıyla gerçekleşir.

“Canlı bir sohbet veya ayrıntılı düşünce, bu keyfi bozan unsurlardır. Buna karşı bir Ermeni'nin saz eşliğinde söylediği yeknesak melodileri dinlemek ve bir yandan da bir Rum çocuğun bizim ahlâk anlayışımıza ters düşen dansını seyretmek, bu rahatlığı katmerleştiriyor. Fakat bizzat şarkı söylemek veya dansetmek hiç bir müslümanın aklından geçmiyor. Aynı şekilde, gezmeye gitmek veya topluma karışmak, Türklerde az bilinen hususlardır. Mümkün olduğu kadar

⁵ Bu satırların müterciminin memleketi Isparta'da da gülcülüğün, 1950 lerden sonra Bulgaristan'dan ülkemize gelen Kızanlık Türkleri tarafından canlandırıldığını ve bugün gülcülüğün bu şehrimizde bir sanayi dalı haline geldiğini belirtmeliyiz. (Çevirenin açıklaması).

halsiz görünmek, yaslanmak ve kendini taşıttırmak kavalyeliğin bir parolası!

Moltke, Türklerin hayatını tasvirlerine “bir Avrupalıya en güzel çevrenin, hatta nargilenin bile, insanın içini rahatlatmaya yetmediğini bu arada tesbit ediyorum. Bunun için güzel Boğaz’ın uygun olduğunu söylemek zorundayım!” diye devam ediyor.

Diplomatlar çeşitli semtlerde oturuyorlar. Uzaklık yüzünden, sanki zihniyet bakımından da kopmuş gibiler. Hatta Peralı’ların⁶ düşünce ufukları, en yakın çevreye uzanmayacak kadar dar!

Moltke, Sultanın ricası üzerine, eski arkadaşı Kurmay Yüzbaşı von Vincke-Oldendorf’un da aralarında bulunduğu Prusya’lı subayların gelişine tahminlerin üzerinde sevinmiştir. Onları getiren vapurun limana girişini Galata kulesinden dört gözle beklemiştir! Öyle ki Moltke, kayıkla veya atla, yeni gelen subayları çevrede günlerce gezdirmiş, karşılıklı olarak arada geçen zaman zarfında neler olup bittiğini anlatırken, saatler su gibi akıp gitmiştir.

Moltke’nin, Sultanın huzuruna ikinci defa kabul edilişi bu zamana rastlar. Görevinden alınan Vasaf Efendi’nin yerine yeni atanan Said Bey’in yanında oturan Moltke, Sultan II. Mahmut tarafından beklenmedik bir anda davet edilir. Moltke’nin başında hasır bir şapka, sırtında da bir palto vardır. Bu haliyle düğün günü bir damat adayını andırmaktadır. Said Bey, onun bu kıyafeti yüzünden sultandan özür diler, fakat padişah kıyafetin önemli olmadığını kaydeder ve samimî, iyi niyetli bir tonda Moltke’yi yeniden gördüğüne sevindirdiğini belirtir. Ve birlikte yaptıkları son geziden (Rumeli Gezisi) bir hayli söz eder. Artık yeni plânlara gündeme gelecektir.

1837 senesi sonbaharında üçüncü bir kabul sırasında Moltke, arkadaşlarıyla birlikte, Tuna hattını, son savaş mahallini gözden geçirme emrini alır. Ön ve arkasında kırmızı üniformalı Tatarların, yan taraflarında çeşitli ve göz alıcı silâhlarla donanmış Kavasların koruduğu, kırk kadar attan oluşan zengin bir kervanla yola çıkarlar. Savaşta tahribolmuş ve fakirleşmiş köylerde gecelerler. Küçük grup, köyde herhangi bir eve yerleşir, ateş yakar ve âdeta köylünün sırtından geçinir. Bazan evin önünden hantal hantal yürüyen bir kaz yakalanarak, hemen oracıkta kafası koparılır ve tencereye vurulur.

⁶ Pera: Beyoğlu olup burada Frenkler, Sefirler ve diplomatlar otururdu. Halk ağzında buranın adı Domuz mahallesi idi. Frenkler domuz eti yedikleri için, halk bu ismi vermiş olmalı. (Çevirenin açıklaması).

Moltke, Ovid'in Tuna'nın buz gibi sahillerinden şikayetine tamamen katılıyordu. Moltke, sahillerin melankolik ıssızlığını, susuz, dehşet verici Dobruca'yı çok canlı bir şekilde göz önüne sermektedir. Bu mahallin ikliminin eski muharebelerde nasıl büyük bir rol oynadığı çok iyi anlaşılıyor. O zamanlar burası 1828-29 seferi ve bunu takibeden veba salgısıyla dehşet verici ıstıraplara sahne olmuştur.

Moltke'nin bu 1828-29 muharebesi hakkındaki kitabına ilâve ettiği Tuna bölgesinin ilgi çekici resimlerini bu tetkik gezisine borçluyuz. Bugün ender rastlanan bu resimlerin kıymeti o zamanlar daha fazlaydı.

Moltke'nin son Kral Konstantin Paleologos'un, yaşlanarak zayıf düştüğü imparatorluğun müdafaası sırasında vurulduğu, şehrin eski duvarlarını ciddi bir şekilde etüd ettiği Antik İstanbul ve Truva harabeleri gezileri, yorucu Tuna gezisinin hemen ardından gelirler. Bunun arkasından Moltke'nin Türkiye ikâmetinin en önemli kısmını oluşturan Anadolu'daki orduya geçişi gelir. Başında fes, tipik Türk kıyafeti içinde ve Şark usulü silâhlarla donanmış halde, Yüzbaşı von Moltke, hamisi Sultan II. Mahmut'la vedalaşır ve 8 Mart 1838 de, Tokat'tan, Almanya'daki dostuna şunları yazar: "Sana birkaç satır yazacak zamanım hemen yok gibi; yolculuğumuza ara vermeden devam ediyoruz, ancak bugün yarım günlük bir mola verdik ve ben, derhal oldukça rahat bir şömine ateşinin yanına çöküyorum, (çünkü etraftaki dağlar karla kaplı), birkaç divan yastığını burada bilinmeyen bir mobilya olan masa yapmak üzere üstüste yerleştiriyorum ve sana gezinin akışını anlatmağa başlıyorum; fakat ya Rumeli'de benim eskiden yol arkadaşım olmuş ve şimdi de redif birlikleri komutanı İstanbul'lu bir subay, ya kurmay yüzbaşılar, bir imam, ya da antika sikkeler satan bir Yahudi gibi, her an bir ziyaretçi geliyor. Böyle olunca da durmadan nargile sigara ve pipo içiliyor, derken akşam oluyor, hava kararıyor, artık yazamaz oluyorum. Sabah erkenden karlı dağlarla çevrili Sivas'a varmak üzere yola çıkıyorum."

Samsun'a kadar devam eden güzel bir deniz yolculuğundan sonra, yolculuk Yeşilirmak'ın aktığı bir vâdi boyunca devam etti. Bu güzel bir ath gezintiydi. Klâsik diyarın tarihî abidelerin gözü ve duyularını, en az tabiat kadar zapt ediyordu. Çağıldayan nehir, üzerindeki eğri kaya duvarlarının ve Toros'un karlı tepelerinin gökyüzüne uzandığı koruluk ve zengin bitki örtülü bahçelerden fırtına gibi akıp

geçiyordu. Evlerin, kubbelerin ve minarelerin yukarısındaki kayalıkların mucizevi şekillerinde, ise Ceneviz Şatosu, Roma sınır kaleleri gibi eski sarayların kalıntıları veya Pontus krallarının kaya mezarları âdetâ asılı duruyor. Moltke, çok eski bir tarihe sahip olan Amasya için “o zamana kadar görmüş olduğum en güzel ve orijinal manzara-
raydı” diyor. Bu manzara temiz giyimli kalabalığın evlerini terkettiği, saray kalıntısından topların vadiye doğru ateşlendiği ve bunun da vadinin duvarlarında yüzlerce defa yankılandığı bayram gösterileri ile daha da ilgi çekici hale geliyor.

Eğri yamaçlara kazılmış dönemeçler, patikalar, ekseri dik bir geçide, bazan içinde küçük bir çağlayanın dökülürken köpükler çıkardığı geçide, bazan da tekrar göz alıcı bir vadiye uzanıyor. Bazan kayalık duvarlar birbirlerine birkaç ayak kalana kadar yaklaşıyorlar. Her taraf vahşi bir güzellik içindedir. Bir akşam, yukarısındaki dört ayak uzunluğunda bıçaklar bulunan mucizevi bir iskeletin altında, harikulade bir noktada istirahat edilir. Moltke, orada eşkilyaların kazığa vurulduklarını öğrenir ve kazığa vuranın yanında (bir nevi cellâd) darağacının altında bir fincan kahve içer. Cellâd, bu kanlı mesleğinin yanısıra bir de han işletmektedir: Başka ülkeler, başka âdetler! Tehlike eksik değildir. Geçidin çok dar bir yerinde, karşılarına adamakıllı yüklü bir deve kervanı çıkar. Geri çekilip yol vermek imkânsızdır. Ne yapmak gerektiği uzun süre tartışılır, sonra kervanın yükü olan sandıklar yolun kenarına sıralanır ve hantal develer, homurtu ve inatlarına rağmen karın içine çekilirler.

Moltke bir keresinde farkına varmadan, kendini bir evin düz damında bulur ve bacadan herhangi bir ailenin yeraltı oturma salonuna düşmekten korkar. Ertesi gün ise Moltke, ve mahiyetindekiler neşeyle yollarına devam ederler. Hattâ bu düz damlar, Harput'ta ordu için talim yeri olarak kullanılmaktadır. Büyük aileler ekseriya bir çatı altında veya daha doğrusu nadiren bir yolun geçtiği terasta otururlar. Bunlara sanki mezara gider gibi gidiliyor. Toros'ların kardan parlayan tepeleri yürüyüşü güçleştirir. Saatler sonra, ancak birkaç toprak kulübeden oluşan bir köye varırlar. ‘Palanka’ denilen sağlam bir köy konağında gecelenir ve köyün muhtarı yaşlı fakat cesur Müslim, Moltke ile birlikte bir şişe ‘xeres’ içerken, bir yandan da onun ‘kılıç’la yemek yemesine şaşmaktan kendini alamaz, yani Müslim yemek çatalına ‘kılıç’ der. ...

Nihayet aşağıda vadide parlayan ve Türklerin 'Murat suyu' dedikleri Fırat nehri yolcuları karşılar ve az sonra Harput yakınlarında Toros ordusunun ana karargâhına varırlar.

Ordu komutanı general Hafız Paşa, bir zamanlar Sultanın sarayı için Çerkez esiri olarak satın alınmış⁷ ve bu yüzden de oldukça kültürlü bir adamdı. Moltke, iki sene kendisiyle yakın temasta bulunur. Eski Roma (Bizans) imparatorluğunun sınırlarında, Doğu Anadolu'nun vahşi yaylalarında, bizim mareşal ilk defa kurmay subay rolünü oynar, hem de talihsiz bir askerî harekâтта!

Sözde, ordu isyancı Kürtlerin üzerine yürümektedir, fakat esas amaç Suriye'de İbrahim Paşa (Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu) komutasındaki Mısırlıları gözetlemektir. Moltke, danışman olarak organizasyonu ve ordunun talimlerini yönetmektedir. Sonra yeni taslaklar hazırlar, haritaları tamamlar ve bütün gidilebilir yolları tesbit ederek muharebe durumunu gözden geçirir. O zamana kadar geçilmez olarak bilinen Fırat akıntılarını, koyun postundan yapılmış tulumlardan oluşan bir salla geçer. Böylece de dar dağ patikalarında ilerlemeyen ordunun nehir yoluyla aşağı Fırat'a kaydırılmasının mümkün olduğunu ispat eder. Bu, herhangi tesadüfle, Almanya'nın yetiştirmiş olduğu en büyük strateji uzmanının hayatına mal olabilecek çılgınca bir girişimdir. Yolculuğu çok güç şartlar altında geçiyor. Moltke'nin işleri de çok yoğundur. O zamana kadar herhangi bir seyyahattan çok daha kısa bir zamanda, yolu olmayan bir ülkede, sekizyüz Alman milinden fazla yol katetti. Moltke'ye, ya Türkmenlerin obasında, Türk paşaların konağında, vahşi yol arkadaşları ve Toros aşiret reislerinin yanında, adı "Cehennem Şehzadesi"ne çıkmış Kara Cinnah'ın yanında veya Musul'dan gelen kervanlarda ve Arap Şeyhlerin çadırında rastlıyoruz.

"Altmış beş saatlik atlı bir yolculuktan sonra bugün dinlenme günüm. Türkiye'nin, şimdiye kadar ulaşmış olduğum en güney noktasında, daha dün akşam sırlıklam ıslanmış ve vücudum kaskatı kesilmişken, sıcak bir Türk hamamı ile kendime geldim. Bugün evrakımı düzene koydum, bana redif birlikleri bataryalarını⁸ gösteren paşayla atlı bir gezinti yaptım ve nihayet çiçek açan badem

⁷ Osmanlı saraylarında Çerkez esire ve esirleri tercih edilirdi. (Çevirenin açıklaması).

⁸ Terhis olduktan sonra yeniden silah altma alınan birlikler. (Çevirenin açıklaması).

ağaçlarının altında, bir Ermeni bankerin evinin avlusunda, fiskiyeli bir havuz kenarında sana bu satırları yazıyorum.”

Moltke, bunları Maraş'tan yazar. Müteakip mektubunda Moltke, 29 Mart'ta, (1828 senesiydi) at değiştirmeksizin onsekiz saat süren bir yolculuk yapmak zorunda kalmışım, çünkü bütün gün boyunca tek bir köye, tek bir eve rastlamadım” diyor.

Mektuplarında bu tür sıkıntılardan sık sık söz eder. Maraş, Moltke için, uzun süre, Türkiye'de ulaştığı en güney noktası olarak kalmaz, çünkü Moltke burada fazla durmadan, Dicle yoluyla Musul'a geçer.

Bu büyük adamın baştan sona bütün mektuplarında neşeli bir ruh hali yansımaktadır. Mektuplarının hiç bir yerinde tek bir şikâ-yete, gezintisinin zorluklarından kaynaklanan tek bir üzüntüye rastlanmıyor, aksine her mektupta bu ilgi çekici hayatın zengin muhtevalarından, kendisini çevreleyen tabiattan, üzerinde kubbelenen berrak mavi gökyüzünden bahsettiği yerde bile, insanın karşısına sevimli ve ruhun derinliklerinden kaynaklanan bir mizah çıkıyor. Tamamlanmış yüzlerce güzel resim, ziyaret ettiği milletlerin hayatlarından sahneler, Doğu Anadolu'nun cenneti andıran vadilerinden tabiat tasvirleri, gayet sade, süssüz birkaç satırla özlü, fakat o nisbette etkili. İskender ve Darius'un, Selçukluların ve Roma imparatorlarının, Parther krallarının, halifelerin, Selçuklu Şehzadelerinin ve Türk sultanlarının hüküm sürdükleri burada, canlılık hiçbir zaman eksik değildir. Kültürler birbirine karışmış, her kültür geride kendi izlerini bırakmış. Ceneviz şatoları yıkıldığı, müslüman camileri harabeye döndüğü halde Doğu Roma (Bizans) kaleleri kaya gibi sapaşlam duruyor.

Her yerin, hâtıralarının zamanın sefaletini birkaç saatliğine unutturabildiği, zengin bir tarihi ve uzun bir geçmişi var. Bir sefalet kulübesinden devrilmiş sütunların ve harikulâde portakalların yer aldığı bir avluya veya bahçeye giriliyor; bunların gerisinde yüce bir saray yükseliyor ve beklenmedik bir anda, çiçek denizinin altında dev gibi bir top mermisine rastlanıyor.

Bunun yanında bir zeytin ağacı, ağaçtan ağaca kol atan sarmasıklar! Ressam ve kabiliyetli bir kalem erbabı için ne bulunmaz bir motif!

Moltke, genelde Anadolu gezisinin, Rumeli'de Sultan II. Mahmut'la yapmış olduğundan çok daha rahat olduğunu yazıyor. “Fakat

yanımda senin şampanyan olmasaydı, o zaman Türk refaketçim Şişko Divan Efendi'yi Samsun'dan Harput'a kadar götüremezdim⁹. Ona her zaman, "eğer hızlı sürerse, konaklayacağımız yere vardığımızda kendisine bahşiş vereceğimi (bir gümüş kelle, diyor Moltke) ima ediyorum."

Sıkıntılı dağ yolculuklarından sonra, Dicle üzerinde Musul'a yolculuk, gerçek bir istirahate dönüşür: Moltke, "bundan daha rahat yolculuk olamaz, yumuşak minderler üzerinde, çeşitli yiyecekler, şarap, çay, bir yer kömür mangalıyla donanmış olarak, gayet rahat, süratli ve bir özel posta çabukluğuyla kayıp gidiyorduk" diyor.

Moltke, çöl Araplarıyla tanışması hakkında hoş bir anekdot naklediyor: "Bir Türk süvari paşası, safkan bir Arap kısrığına 2000 Thaler¹⁰ isteyen bir kabile reisiyle pazarlık eder. Paşa en sonunda, bunun önüne istemeyerek bir kese atar ve daha fazla veremeyeceğini söyler. Arap, parayı sessizce paltosunun cebine indirir, sonra hayvanın kulağına birşeyler fısıldar ve gözlerini okşar, tırnaklarını kontrol eder, birden hayvanın sırtına atlamasıyla, ok gibi konağın avlusundan uzaklaşması bir olur. Kavaslar da en süratli atlarıyla peşine düşerler. Bozuk yolda kısarak giderek yavaşlar, fakat düzlüğe çıkar çıkmaz yeniden öne geçer. Hırsız yakalamak mümkün değildir. Para ve at gitmiştir!

İmam ertesi sabah namaz vakti ezan okurken, paşa pencerelerinin altında nal sesleri duyar-dışarı bakar! Kaçak Arap sakın bir şekilde aşağıda beklemektedir ve pencereye doğru: "Bey, param mı yoksa benim atı mı istersin?" diye bağırır."

Bu devirdeki tarihî hadise, Hafız Paşa'nın binbir sıkıntı ile toplamış olduğu ordunun mahvolduğu Nizip muharebesidir. İsyancı Kürtler'e karşı başlatılmış başarılı bir seferden sonra ordu, kısmen dağlara, kısmen de Moltke'nin teklifi üzerine Fırat nehrindeki sallarla Birecik'e çekildi ve orada Moltke'nin çok müsait gördüğü bir yükseklikte, geri çekilme mümkün olmadığından, uzun süre konakladı. Çünkü geride nehir, ön tarafta da dik kayalıklar vardır. Böylece, en azından askerin firar edemeyeceği düşünülmektedir. Başka ordular,

⁹ Divan Efendi: Divan kâtibi, Taşra vezir veya âmirlerinin mektupcusu. (Çevirenin açıklaması).

¹⁰ Thaler: Eski Alman lirası. Dolar'ın, aynı kelimeden geldiği söyleniyor. (Çevirenin açıklaması).

başka stratejiler! İbrahim Paşa Suriye'den Anadolu'ya doğru ilerlerken, Hafız Paşa onu karşılamak üzere Nizip'e doğru yola çıkar. Sonra tekrar durur ve Yüzbaşı von Moltke'nin bütün ısrarına rağmen, İbrahim Türkleri sarmaya çalıştığı halde, Hafız Paşa harekete geçmez. Hafız Paşa'nın karargâhındaki Mollalar duruma hâkimdirler. 'Allah'ın yardım edeceğini ve bundan gerisinin boş olduğunu' söylerler. Fakat muharebe gelip çatınca, hareketsiz duran bataryalar, silâhlarını değil, ellerini havaya kaldırır ve duaya başlarlar. Allah bu defa acımaz ve yardım etmez, tam aksine onlara kaçmak için zaman bile bırakmaz!

Böylece bizim Mareşalin ilk muharebesi bir yenilgiyle sonuçlanır. Fakat buna rağmen onun Şark'ta geçirdiği dört sene çok önemli hadiselerle doludur ve üzerinde durulmaya değer. Sıkıntı büyük, fakat kazanç da ondan az değildir.!

Daha genç yaşlarında, kendisine anavatanın (Almanya) ancak yaşlılık yıllarında sağlayabileceği etkili bir çevre bulunur. Sıhhatli bir iklim ve elverişli şartlardaki serbest hayatın, onun yeteneklerini geliştirici tesirde bulunduğu kolayca anlaşılır.

Dikkatleri onun üzerine çeken, Türkiye'deki misyonuna, yeni görevler eklenir ve böylece Moltke, ordudaki hizmetin beraberinde getirdiği bütün büyük ruhların tehlikeli düşmanı olan önemsiz meselelerin, günlük sıkıntısından kurtulmuş olmaktadır. Demir gibi güçlü iradesi olmayan bazı ümitsiz gençleri, bu düşman atıl bırakmıştır.

Mareşal Moltke'nin hayatında belki de bizim farketmediğimiz sıkıntılı anlar yok değildir, fakat askerî kariyelerinde şüphesiz en talihlilerden biridir. Gerçekten çok mutlu bir olay!